

РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРИ

**ИВАН КОЧЕВ. БЪЛГАРСКА ФОНОЛОГИЯ (ЧАСТ ПЪРВА)
ВОКАЛНО-КОНСОНАНТНОТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И СМЯНАТА
НА КОРЕЛАТИВНИТЕ ОТНОШЕНИЯ ВЪВ ФОНОЛОГИЧНИТЕ СИСТЕМИ
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**
София. АНИКО, 2010. 162 стр.

ВАСИЛ РАЙНОВ

Книгата на проф. Иван Кочев е от онези трудове, към които трябва да се връщаме многократно, тъй като е извор на нови решения и идеи. Макар и наречена „Българска фонология“, тя е ориентирана към общоевропейските и балканските аспекти и най-вече към общотеоретичната фонология. Такива изследвания в нашата наука не са толкова много!

Не случайно още в увода, във връзка със задачите на изследването, е отбелязано: „Когато се говори за *спецификата* на българския език, обикновено се имат предвид морфологичните му черти: едни от тях се свързват с анализма при имената, а други с архаичните особености и иновации в областта на глагола. Що се отнася до вокализма, оригиналността му се изчерпва (...) с притежанието на звукотипа ъ“ (с. 9). В духа на класическата фонология на Н. С. Трубецкой авторът сочи извънредно рядко срещаната българска (триъгълна, трикласна, тристепенна, шестчленна система с идеални пропорции между предни, средни и задни гласни 2:2:2) вокална система, притежаваща *фонематично определената* гласна ъ.

Причината българският език да представлява своеобразен микрокосмос на онова, което наричат „славянски езиков свят“, се състои в неговата съвършена диалектна двудялба. Източните му говори хвърлят мост към източнославянските, а западните – към западнославянските езици. Затова в областта на консонантизма той се държи двойко: източнобългарските говори (и книжовният български език) са създали разгърната мекостна корелация, докато западните вместо тази корелация имат *самостоятелен палатален ред* (само от три до пет, но силно меки консонанти).

За да се стигне до това противоречиво състояние на двата типа фонологични системи, според автора, е извървян дълъг път на смяна на корелативните отношения през различни епохи, дължаща се на *вокално-консонантно взаимодействие*. Така всички фонетико-фонологични явления, разглеждани досега изолирано едно от друго, показват взаимна свързаност като резултати от един по-общ, надреден процес, отразяващ връзката между вокализма и консонантизма в цялата система. Важни са разсъжденията на Ив. Кочев, че тези взаимодействия са характерни за всички познати езици (и диалекти), тъй като намиращите се в съседство езикови системи взаимно си влияят и така се променят. Разликите *са в силата и в степента* на проявлението. В едни езици,

напр. източнославянските и полския, вокално-консонантното взаимодействие (ВКВ) е много силно и води до пълна промяна на редица вокали и консонанти. В други – сръбски и словенски, то е по-слабо и не променя съществено двете подсистеми (вокалната и консонантната).

Българският език, както е отбелязано от автора, на диалектно равнище е представен и от двата случая – на изток ВКВ е много силно, докато на запад е слабо. Затова явления като възникването на палатализирани съгласни, акомодациите на съгласни към изговора на предходни съгласни, появата на глайдове (от типа *й*), нефонологичното удължаване на вокалите (удареният квантитет), редуцията на широките гласни в тесни, различните прегласи на средните и задните гласни към по-предни гласни след меки съгласни, лабиализациите и делабиализациите, изпадането на гласни и съгласни – всички те са *резултати* от проявата на цялостното явление ВКВ.

Преходът от българския лингвален Изток – със силно ВКВ, към българския лингвален Запад – със слабо ВКВ, не е рязък, а постепенен и плавен. Той се реализира чрез една широка централнобългарска преходна област, където в различни комбинации и прояви на степен и дистрибуция съществуват „източни“ и „западни“ черти. В средата на тази централна изоглосна област стои ятовият изоглосен пояс. Той не е само една линия, както се смяташе досега, а широк сноп от ятови изоглоси. Това показват и последните публикувани резултати от обобщаващите томове на Българския диалектен атлас. Така се формулира *една нова идея за българската фонология*: преразпределението на резултатите от ВКВ по фонетични и фонологични позиции – особено в районите, където се срещат два диалектни ареала.

В частта „Развой на корелативните отношения“ на първо място са разглеждани типове корелации в праславянски. Обобщени са разнообразните схващания по проблема на редица авторитетни изследователи. Представена е и авторската хипотеза с две възможни решения: корелация от предни – непредни гласни, или силабемна корелация по диезност – недиезност, както и втора корелация от предни – непредни вокали, при отсъствието на лабиални гласни. През късния *старобългарски период*, след изпадането на свръхкратките ерови гласни (т.е. след изчезването на остатъците от старата квантитетна корелация), вече са отбелязани нови корелативни отношения. Тогава гласните и съгласните получават фонологична независимост и самостоятелност: те престават да зависят от групофонемата (или силабемата) и функционират като отделни фонеме със свои диференциални признаци. Следователно през този период действа корелацията диезни – недиезни фонеме. Основните действащи „герои“ са вокалите и най-близкостоящите до тях сонанти *л* – *л̣* и *р* – *р̣*, които по това време се държат по-скоро като гласни, отколкото като съгласни (днес *л* и *р* вече са променили своя статус).

Така според автора в границите на корелацията диезни – недиезни се обособяват подкорелациите назални – неназални гласни и твърди – меки сонанти. В края на *среднобългарския период* субкорелацията назални – неназални вокали се губи (след изчезването на назалните). През *новобългарския период* продължават промените на *ѣ* в по-голямата част от българската езикова територия с изключение на родопските говори и на някои диалекти от ятовия изоглосен пояс. Така *ѣ* изчезва като фонема: на запад *ѣ* > *е*, на изток *ѣ* > *’а*; от 11 старобългарски гласни в съвременните говори остават само 5 или 6, които участват в различни по тип корелации: *лингвална* (Родопите, Източна Тракия), *неолингвална* (Поморийско, Стружко, Тетевенско), *лабиална* (Асеновградско,

Велинградско, Маданско), корелация *макс. ниски – макс. високи* (Врачанско, Кюстендилско, Щипско, Велешко). Типично българска, липсваща в другите славянски езици е *корелацията по степен на разтвора*. Макар и близка до другите балкански езици, които имат неопределената фонема ъ (румънски и албански), корелацията има уникално качество с вече *определения характер* на фонемата ъ, която заедно с *a* изгражда *самостоятелен среден тембров клас*. Той е идеално пропорционален на останалите два – предния и задния.

Приносът на Ив. Кочев в представянето на всички типове български диалектни системи на вокализма е значим не само за българската фонология, но и за българската лингвистика като цяло. Такава оценка може да се направи и по отношение на историята на възникването на мекостната консонантна корелация (на изток тя е изградена след максималното увеличаване на броя на меките съгласни и обратно – на запад палаталният ред възниква след съкращаването на същата сонантна корелация, т.е. след затвърдяването на *r* и сливането му с *ʀ*). Особено внимание заслужават доказателствата на Ив. Кочев за наличието на нов, трети тип фонологична система – *сонорната*, която е резултат от множество неутрализации, характерни за българския език. В други езици неутрализацията между гласни и съгласни, вследствие на която възникват повече сонори, се оказва невъзможна (за разлика от българския език, в който тя е честа). Практиката сочи, че езиците (и диалектите) по света се разглеждат или само като от вокален, или само като от консонантен тип.

Българският книжовен (и диалектен) език обаче е типичен представител на този нов (сонорен) тип. В това отношение източните български диалекти са по-представителни (за целта авторът сравнява две едноименни села Кортен: в България – Сливенско, и преселническото българско село в Молдова). Пак с материал от двата пункта са направени сравнения (във фонетиката и във фонологията) за т. нар. „сонорна редукция“ – става дума за прехода на *и* в *'ъ*, в случаи от типа *сѐл 'ан 'ън < сѐл 'анин; грѝждан 'ън < грѝжданин*.

В заключение, трудът „Българска фонология“, изпълнен с помощта на синхронния и на диахронния метод, издава почерка и уменията на ерудирания автор, който предлага оригинални решения, прави ревизия на стари, но и представя нови идеи в областта на историята и диалектологията на българския език, а и на славистиката. Изследването е пример за конфронтативно изследване на балканските езици, както и за представянето на нови концепции в общото теоретично езикознание.

✉ Проф. д.б.н. Васил Райнов
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България
rainovv@abv.bg

Публикувано: 30 юни 2018